

11. Норк О.А. О фонологических признаках просодии и методах их изучения / Норк О.А. // Сб. науч. тр. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореца, 1982. – Вып. 201. – С. 149-155.
12. Николаева Т.М. Фразовая интонация славянских языков / Николаева Т.М. - М.: Наука, 1977. – 278 с.
13. Антипова А.М. Ритмико-мелодическая организация английской речи: Уч. пос. / Антипова А.М. - М.: МГПИИЯ им. М. Тореца, 1986. – 113 с.
14. Сухарева Е.Е. Дифференциальные признаки завершенности и вопросительности в интонационной системе английского языка (в сопоставлении с русским). Дис. ... канд. филол. наук: 10.12.04. – Воронеж, ВГУ, 2003. – 167 с.
15. Neuber, B. Prosodische Strukturen und globale Kohärenz. Untersuchungen über Form-Funktion-Relationen der Suprasegmentalia. Jena, 2000.
16. Neuber, B. Prosodische Form-Funktion-Relationen. Überlegungen zur Wahrnehmung und Interpretation der „Musik“ des Sprechens. In: DaF. 2. Quartal 2001 / Heft 2 – 38. Jahrgang. – S. 99-103.
17. Зарецкая Е.В. Практическая фонетика немецкого языка: учебник/Е.В. Зарецкая. – Мн.: Аверсэв, 2005. – 328 с.
18. Жинкин Н.И. Язык - речь – творчество / Жинкин Н.И. – М.: Лабиринт, 1998. – 368 с.

Смольницька О.О.

ВЗАЄМОДІЯ АРХЕТИПНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНСЬКИХ, ПОЛЬСЬКИХ, СТАРОАНГЛІЙСЬКИХ І КЕЛЬТСЬКИХ ЗАГАДКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ І.Я.ФРАНКА ТА ЕКСЕТЕРСЬКОЇ КНИГИ)

Український і англосаксонський фольклор (на відміну від російського та британського) не були об'єктом порівняння. Витоки староанглійських загадок пов'язані з давньогерманською культурою взагалі та зі скандинавською зокрема, тому формо-змістові чинники цих творів мають спільні риси, і тому аналізована проблема дотична до досліджуваних нами раніше українсько-скандинавських літературних зв'язків. Загадка визначається як «алегоричне, навмисно приховане, затемнене лаконічне визначення якогось явища чи предмета, яке потребує розгадування» [9, с. 734]. Українські загадки як приклад нерозчленованої язичницької свідомості є цікавим об'єктом аналізу в юнгіанському аспекті і мають перспективу дослідження.

Метою дослідження є порівняти архетипні системи українських, польських, кельтських і англосаксонських загадок періоду раннього християнства. Основний акцент робиться на порівнянні українських і староанглійських загадок.

Відповідно до мети ставляться **завдання:**

- 1) простежити взаємодію язичницьких та християнських архетипів;
- 2) дослідити гномічність кельтських загадок;
- 3) проаналізувати еволюцію кеннінгів у староанглійських загадках.

Матеріалом аналізу є сім староанглійських (англосаксонських) загадок, узятих із Ексетерської книги та опублікованих у виданні Вайетта: Wyatt A. J. Old English Riddles. Boston, L., 1912. Усього в Ексетерському зібранні збереглося 95 загадок [23, с. 273]. Також використовуються збірка Григорія Ількевича «Галицькі приповідки і загадки» (1841), збірка М.Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В.Марковича та інших» (факсиміле 1864 р.), статті І.Я.Франка «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» і «Галицько-руські народні приповідки. Передмова до т. 1 (Львів, 1905), т. 2 (Львів, 1908), т. 3 (Львів, 1910)».

Слід зазначити, що до ХХ ст. основний метод вивчення первісної культури та архаїчних літературних пам'яток як її виразників полягав у відділенні «споконвічних» (тобто притаманних твору з самого початку) рис від того, що, як зауважує О.Смирницька, «увялялося в них результатом пізніших вставок і переробок» [25, с. 196], тоді як пам'ятка – це завжди єдність. Тому в нашому дослідженні ми пропонуємо гармонію «накладання» язичницьких та християнських архетипів, їхні взаємодію та взаємопроникнення.

Українське літературознавство стало вивчати первісні витоки культури порівняно недавно. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (тобто в добу раннього модернізму – у часи І.Я.Франка) первісна релігія була розглянута мало, особливо в галузі компаративістики («порівнюючих студій») [30, с. 334], єдиним авторитетним джерелом для дослідника була книга англійського етнографа і антрополога Едварда Тейлора (Тайлора) (1832 – 1917) «О початках культури» (сучасний переклад – «Первісна культура», оригінал – «Primitive culture», 1871, 1873).

У передмові до 1-го тому збірки «Галицько-руські народні приповідки» («Етнографічний збірник», т. Х, Львів, 1901, с. V – VIII) І.Я.Франко порівняв свої записи з давнішими збірками, серед яких згадав працю Григорія Ількевича «Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичом». У ВБдні, 1841, стор. VI + 124 » [27, с. 296].

Слід зауважити, що зібрані Г.Ількевичем «червоноруські» загадки цікавили не тільки Номиса (Матвія Терентійовича Симонова, 1823 – 1901) та І.Франка, а й інших збирачів, наприклад, зарубіжного (підданого Російської імперії) І.П.Сахарова, автора відомої книги «Сказання русского народа» (1836 – 1849), де в розділі «Русское народное чернокнижие» вміщені й загадки росіян, сербів і «червонорусів». Як указує сам І.Сахаров: «Загадки червоно-русские взяты из собрания Григория Илькевича: Галицкие приповедки и загадки. У Ведни. Напечатано Черенками О. О. Мехтаристов. 1841» [11, с. 197]. Ця збірка, видана після успі-

ВЗАЄМОДІЯ АРХЕТИПНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНСЬКИХ, ПОЛЬСЬКИХ, СТАРОАНГЛІЙСЬКИХ І КЕЛЬТСЬКИХ ЗАГАДКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ І.Я.ФРАНКА ТА ЕКСЕТЕРСЬКОЇ КНИГИ)

шого випуску альманаху «Русалка Дністровая», цінна тим, що Г.Ількевич уперше «окремо подав 60 загадок» [14, с. 564].

У 50-томному зібранні творів І.Я. Франка ім'я Григорія Ількевича та особливості його збірки згадуються 20 разів. Григорій Степанович Ількевич (1803 – 1841) був львівським греко-католицьким священником, який підтримував дружні стосунки з «Руською трійцею». Г.Ількевич став відомим у своєму колі педагогом, фольклористом, етнографом, збирачем народних пісень, приповідок, загадок. Збірка згадується і в рецензії І.Франка на «Zarysu ruchu literackiego Rusinów», «Ateneum», 1885, czerwiec, lipiec i sierpień» [31, с. 442].

У некролозі «Кость Горбаль» («Літературно-науковий вісник», 1903, т. 21, кн. 2, с. 130 – 132), присвяченому гімназійному вчителю, І.Франко згадує, що познайомився з ним «десь у 1883 році» [29, с. 370], користувався багатою бібліотекою, в якій «пригадує, між іншим, Ількевичів автограф його збірки приповідок з німецькою передмовою, рукопис, який потім незабаром згорів при пожежі, що захопила Горбалева помешкання і знищила частину його бібліотеки» [29, с. 370]. Сьогодні збірка Г.Ількевича зберігається в бібліотеці І.Франка (№ 2645).

У листі до М.П. Драгоманова (Львів, 22 серпня 1891 р.) І.Франко писав: «В вільних хвилях порядкую свій збірник галицьких приповідок. Хотів би я звести до купи все те, що було досі надруковано (Ількевич, Вислоцький і др.)» [28, с. 288], але «Академія Краківська, котра зразу взялась було видати збірку в своїм «Zbior'i», тепер чогось унівчалась» [28, с. 288 – 289].

Усього І.Франко використав 50 збірок та «цілий ряд безіменних записів з різних околиць нашого краю» [27, с. 330]. Виданий ним матеріал «втрое або вчетверо перевищує збірку Номиса [мається на увазі збірка «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В.Марковича та інших. Уклав М.Номис», 1864. – О.С.], в яку, крім українських, ввійшли, як відомо, також старші галицькі збірки» [27, с. 300], незважаючи на те, що І.Франко задіяв тільки галицький фольклор, «не то без російської України, але навіть без Буковини й Угорської Русі» [27, с. 300]. В укладанні збірки І.Франко користувався, між іншим, і працею Якоба Грімма «Deutsche Mythologie von Jakob Grimm» [27, с. 312].

У статті «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних» (уперше опублікованій у журналі «Зоря», 1884, № 15 – 20) І.Франко здійснив компаративістський аналіз. У теоретичному розділі дослідник зазначає, що властивість поезії – *персоніфікація*: «В естетиці се зовесь *ідеалізуванням природи*» [30, с. 332]. «Первісну релігію роду людського» [30, с. 332] І.Франко розглядає з позицій *анімізму*, «неясної форми фетишів» (**фетишизму**) [30, с. 333], **зооморфізму** та **антропоцентризму** [30, с. 333].

І.Франко вперше розглянув загадки з позицій первісної культури, зазначивши: «загадка народна єсть дуже давньою формою означування якогось предмета через висказування певних властностей, по можності суперечних або трудних до погодження» [30, с. 335] і доводить це міфом «про Едіпа і Сибіллю» [30, с. 335]. Найдавнішою формою загадок учений вважає просту: «поєдинці питання, в котрих без ніякої двозначності, часом тільки в переноснім смислі висказує певна характеристична прикмета загадного предмета» [30, с. 335] і цитує колядку з рідного села Нагуєвичі:

1. Ой що ж ми горить без полоніни?
2. Ой що ж ми цвіте без сина-цвіту?
3. Ой що ж ми росте без коріненька? [30, с. 335]

Відповіді: золото, папороть, «біл-камінь» [30, с. 335].

У процесі еволюції свідомості анімізм витісняється, тому втрачається ясність фольклорних понять [30, с. 335]. Комбінації слів І.Франко проділяє на групи, серед яких називає «загадками анімістичними» [30, с. 336] «звши четверту частку (бо около 500)» [30, с. 336]. Їх ми розглянемо під час аналізу архетипів і символічних рядів, зіставши зі староанглійськими загадками.

Для формування світогляду сучасних англійців і спільності архетипних систем треба подати стислий екскурс у минуле. Як відомо, автори аналізованих нами загадок англосакси – предки англійців, народність, «яка сформувалася на території Англії в 7 – 10 ст. в процесі змішання германських племен англів, саксів і ютів після їхнього переселення в середині 5 – на початку 7 ст. з європейського континенту до Британії і підкорення місцевого населення» [2, с. 74]. Проте О.Смирницька не спрощує походження англосаксів і додає нові факти: так, юти – «інгвеонське плем'я» [22, с. 256], споріднене з фризами, оскільки в тексті «Беовульфа» – англосаксонського епосу – «юти та фризи не розрізняються» [19, с. 256]; юти, «разом із англами та саксами» [22, с. 256], колонізували Британію «та розселилися в Кенті» [22, с. 256]. Королівства англосаксів: Мерсія, Нортумбрія, Східна Англія, Кент, Сессекс, Уессекс, Ессекс – у IX ст. «об'єдналися в єдину державу Англію» [2, с. 74], тобто тоді ж, як виникла Київська Русь.

Як стверджує М.П.Алексеев, «література англосаксонською мовою, яка виникла в середовищі англосаксонських племен після їхнього переселення в Британію, розвивалася тут до нормандського завойовництва та заглухла приблизно через сторіччя після битви при Гастінгсі (1066)» [1, с. 19 – 20]. Ця література, за винятком кельтського, ірландського епосу, найдавніша в Європі.

Староанглійські (англосаксонські) загадки написані у формі *кеннінгів* – своєрідного каскаду метафор і евфемізмів, притаманного скандинавській поезії; «багатство метафор становить, взагалі кажучи, одну з особливостей англосаксонської поезії та наближає її до поезії скандинавської. Так, поет віддає перевагу промовленому «*дерево радості*» замість «арфа», «*син молота*» замість «меч», «*дорога кита*» чи «*лебедийний шлях*» замість «море», «*бойові липи*» замість «щити», «*ковалі війн*» замість «воїни тощо» [1, с. 38], тобто М.Алексеев має на увазі кеннінги, хоч і не вживає цього слова. Кеннінги важко перекладати на українську мову, оскільки обмежене функціонування дієприкметників у нашій мові руйнує асоціативний

ряд, додаючи зайві слова. Тоді втрачається кристалізованість основних маскулінних символів. Засоби української мови пропонують динаміку, процесуальність, тоді як у староанглійській (англосаксонській) мові, як і в усіх мовах германської групи, кеннінги поєднують у собі динаміку зі статикою. Тобто в оригіналі кореневі та ситуативні символи наближаються один до одного.

Притаманна староанглійським загадкам ознака – розповідь зашифрованих предметів або істот про себе від першої особи (цього немає навіть в «Едді»), тоді як в українському фольклорі практикуються описи як від першої, так і від третьої осіб. Взагалі англосакси віддавали загадкам значну перевагу, особливо у VIII ст., «латинською та англосаксонською мовами» [1, с. 45], у навчальних закладах, при дворі Карла Великого, а також у франків. Витоками відомих латинських «Загадок» (Aenigmata) абата, а пізніше єпископа Альдгельма (Aldhelm, 640 – 709) були латинські загадки (enigma) Симфрозія (кінець V ст.) «*і частково, імовірно, народні загадки*» [1, с. 45]. Крім Альдгельма, загадки складали (хоча вже з християнським, дидактичним ухилом) Татвін (Tatwine), архієпископ Кентерберійський, Евсебій (Eusebius) [23, с. 273], Вінфрід-Боніфацій (680 – 755) та інші [1, с. 46].

Порівняємо форму загадок у кельтському фольклорі. У шотландській казці «Рудий Еттін», яка зберегла основні паттерни обряду ініціації, трьохголовий велетень Еттін питає по черзі трьох братів, але тільки найменший відповідає на всі три загадки: «*У чого нема кінця?*» – «*У кільця*», – *відповідь юнак*» [18, с. 445]; далі друга голова питає: «*Чим вужче, тим небезпечніше. Що це?*» – «*Міст*» [18, с. 445]; остання загадка: «*Мертвий живого несе*» – «*Корабель у морі, а на кораблі люди*» [18, с. 445]. У шотландській легенді з циклу про фьанів (фенів, фейнів) «Смерть Дірмеда» ватажок воїнів Фінн сватається до прекрасної Грен, яка єдина правильно відповідає на його загадки: «*Що багатіше від трави?*» – «*Роса... тому що на кожній билинці лежить багато крапель роси*». – «*Що біліше від снігу?*» – «*Правда*». – «*Що чорніше від ворона?*» – «*Смерть*». – «*Що червоніше від крові?*» – «*Обличчя гідної людини, коли їй нічим пригостити нежданих гостей*». – «*Що гостріше від меча?*» – «*Докір ворога* [інший варіант: «Докір ворога в боягузтві». – О. С.]» – «*А що швидше від вітру?*» – «*Думки жінки, які летять від одного чоловіка до іншого*» [21, с. 497]. Як бачимо, форма кельтських загадок гномічна, кеннінги тут відсутні, оскільки такі метафоричні витвори притаманні тільки германській культурі.

Звернемося до архетипової основи загадок англосаксонського та українського народів. Архетиповий образ душі – птах – за визначенням Н.Жульєн, «*указує на початок психічної трансформації*» (виділено автором) [8, с. 324]. Його конкретизація – в образах зозулі та лебедя, тобто птахів, які зустрічаються в народній творчості та, зокрема, в аналізованих нами загадках.

Цікавий матеріал становить староанглійська загадка «Лебідь», яка описує метампсихоз і звільнення душі. Поетичний стиль нагадує скандинавський (достатньо згадати кеннінг *лебедина дорога – море*, який зустрічається і в епосі «Беовульф»): «*Одяг мій безголовий, / доки я по землі ступаю, / доки я хвилюю води, / перебуваю в селищах; / але над краєм героїв / іноді мене підносять / білий мій обладунок / і піднебесне повітря, – / і тут я лечу, / хмари мене манять, / геть од земного народу, / і вбрання моє біле / звучним і співучим / дзвоном наповнюється, / чистим звучанням, / коли я розлучаюся, / з водою і з берегом, / дух блукаючий*» [10, с. 45]. Вислів «*Одяг мій безголовий*» означає давнє повір'я, що лебедина пір'я «*народжує музику під час польоту*» [23, с. 274]. Таким чином, ця загадка має й філософський зміст, стосуючись співця, поета, який протиставляється «*земному народу*», тобто душа трансформується та полишає грубу матерію. Ця загадка за формою одна з найпростіших у староанглійському циклі, але її зміст дуже неоднозначний.

В українській етнокulturі *лебідь* – «*святий птах*» – *символ чистоти, як фізичної, так і духовної*» [7, с. 329 – 330]; далі В.Жайворонок наводить приклад зі «Слова о полку Ігоревім» – «*спів лебедів-струн; звідси символіка співця, поета, високої поезії*» [7, с. 330]. В.Войтович подає подібну зібрану інформацію про святість лебедя, але акцентує увагу на орфічності цього образу, аналізуючи легенди про дів-лебідок [5, с. 408]; водночас лебеді часто ототожнюються з гусьми, що не притаманне іншим культурам.

Основна ознака лебедя – чистота, втілена в білому кольорі (який тотожний сяйву святості). М.Номіс цитує «Збір слов Шейковського. Опыт Южнорусскаго Словаря. 1861 р.»: «*Кажуть, як хто дуже вибілюється, і д. «Такий білий, що аже лебеді вхватають»*. – «*На чорнім хліб ся родить, а на біле гайтуть ходять*» (№ 11206) [26, с. 230].

Як зазначають В.Куклев та Д.Гайдук, «*символіка лебедя практично однорідна в більшості народів світу. З цим образом пов'язуються чистота, вишуканість, поезія*» [12, с. 272]; у російській народній казці «гуси-лебеді» – керівники ініціації (крадуть маленького хлопчика для Баби-Яги), а в схожій українській казці, навпаки, «*рятують героя від відьми*» [12, с. 272]. В обох текстах різних культур «гуси-лебеді» ведуть героя до ініціації: у російській казці проводять першу ступінь (етап) посвячення, а в українській – заключну. Таким чином, лебідь – птах жерця, звідси зв'язок пташиного символу зі співом, музикою, танцями, тобто орфічною культурою.

У християнській символіці лебідь – символ Діви Марії [12, с. 273], тому в українській культурі він «святий птах», а в легенді про «Лицаря Лебедя» – Лоенгріна – це символ таємниці [12, с. 273].

Інший пташиний символ, *зозуля*, згадується в анонімному староанглійському вірші «Послання чоловіка» (точніше, його рещтка, тому що рукопис дуже пошкоджений, має багато лакун і тому неможливо встановити його авторство [24, с. 277]). У вірші 23 (який називається *тула*) згадується «*зозулі, яка сумує в кущах, голос...*» [16, с. 58]. Як повідомляє О.Смирницька, «*зозуля провіщає літо, коли море звільняється від криги й плавання по ньому стає більш безпечним; але її «голос, що сумує» викликає водночас тривогу в септі*» [24, с. 276 – 277]. Звернення до такого сумного образу пояснюється тим, що вірш створений вигнанцем.

ВЗАЄМОДІЯ АРХЕТИПНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНСЬКИХ, ПОЛЬСЬКИХ, СТАРОАНГЛІЙСЬКИХ І КЕЛЬТСЬКИХ ЗАГАДКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ І.Я.ФРАНКА ТА ЕКСЕТЕРСЬКОЇ КНИГИ)

В українській міфології зозуля (зегзиця) – «одна з найбільш «міфічних» пташок» [4, с. 405], бо віщує людині долю, зберігає ключі від вирію та виконує ряд магічних функцій [4, с. 405]. Проте зозулине походження сумне в усіх українських легендах: це або мати неслухняних дітей, або дочка, яка насміхалася зі своєї матері [4, с. 406]. М.Номис подає страшний прокльон: «Щоб ти зозулі не чув!» (№ 826) [26, с. 38]; ще один вислів: «Ночна зозуля денну перекує» (№ 9088) [26, с. 188]. Сакральне значення зозулі збереглося у вислові: «Так от-чого зозуля ковала (так он з якої се причини)!» (№ 7363) [26, с. 156].

Англійські дослідники Едвін і Мона А. Редфорд (Хемптон-Корт, графство Суррей) наводять різні забобони стосовно зозулі, які загалом схожі на українські. Мудрою пророчицею зозулю вважали не тільки слов'яни та британці, але й покоління «у Німеччині, Данії та Швеції» [13, с. 221]. Інші прикмети загалом щасливі та пов'язані з грошима [13, с. 220], проте в графстві Сомерсет на літне сонцестояння (6 липня) вважалося горем почути зозулю [13, с. 220]. У графстві Шропшир фермери, почувши весняну зозулю, залишали роботу та веселилися; «цей звичай називався “cuckoo-ale” («Свято зозулі»)» [13, с. 221], тобто в даному разі зозуля сприймалася як божество, яке необхідно вблагати.

Третій пташиний символ – чайка – згадується в 26-й тулі «Послання чоловіка»: «пливи по водах, / по вітцівщині чайок» [16, с. 58]; кеннінг «вітцівщина чайок» означає море [24, с. 277]. Проте подальша еволюція символу чайки надала йому майже виключно негативних рис (британські забобони), а український символ чайки надто відрізняється від старо- і тим паче новоанглійського: «Замічай, куличок, куди чайка летить» (№ 5702) [26, с. 126], або: «Вибіраєшця, як чайка за море» (№ 10964) [26, с. 2225]. (м. Бердичів Житомирської області, м. Пирятин Полтавської області). Натомість цікава трансформація процитованого кеннінга, оскільки в ньому фактично тлумачиться значення «вітцівщини чайок» – «води». Це не типово для староанглійської та скандинавської поезії.

Солярний символ зашифрований у староанглійській загадці про сонце. Світило каже про себе: «Мене на битву / подавач перемоги / Христос надихнув; / я ж невтомно люд спопеляю, / який на землі скніє, / незчисленне плем'я смертних / умію, не торкаючись, / знищувати, коли державний / у битву мене посилає. / Я ж інколи / серця їх тішу, / інколи втішаю / колишніх недругів / з далекої далечини, / коли я знову / після згуби / їх путь виправляю» [10, с. 44 – 45].

Христос у цій загадці – тільки зовнішня оболонка, під якою приховується агресивна сутність Водена (скандинавського Одина, германського Водана, або Вотана), який посилав сліпуче світло на битву. Агресивність солярного знаку пояснюється нерозчленованими архаїчними прапервнями. Натомість в українських загадках на позначення сонця головне – естетичні риси світила, його позитивний вплив на Всесвіт.

Проте Англію VII – VIII ст. не можна назвати «окраїною християнського світу: її монастирі в Ліндісфарні та Йорку, Ярроу та Вітбі (усі чотири в Нртумбрії) славилися по всій Європі своїми бібліотеками та вченими» [25, с. 199]. Тому образ Христа інтерпретується і в більш архаїчних, ніж англосаксонські, витворах, зокрема, у кельтських текстах – рунах. Так, Ральф Х. Блюм наводить переспівану з гельської мови «Ру-ну гостинності», в якій сказано: «Нещодавно чужинця зустрічав: / Поставив я їжу на стіл / І випивки не пошкодував, / І музику йому зіграв. / В ім'я Трійці Святої / Він благословив мене й хату, / І худобу мою, і моїх родичів. / А жайворонок пісню завів: / Часто, часто, часто / Христос приходив в образі мандрівника» (останні два рядки повторюються) [3, с. 28]. Жайворонок – Божий птах, який славить Христа (аналогічно – в українській міфології). У слов'янській культурі «чистими, святими птахами народ вважає голуба, ластівку, солов'я, жайворонка, лелеку та деяких інших» [15, с. 95], а в давньоруському «Сказанні о птицах небесных» жайворонок каже про себе: «Я високо літаю, пісні співаю, Христа прославляю» [15, с. 96].

Порівнюємо асимільований символ Христа в українському фольклорі. Про Христове тіло М.Номис зафіксував таку загадку: «Проходили два вірних одного невірного: дай нам те, що лучче царства небесного» (Пєлг. – «Павлоградщина», сучасна Дніпропетровська область), тобто Йосип і Никодим просили в Пілата віддати їм тіло Христове для поховання [26, с. 302]. М.Номис записав такі загадки на біблійну тематику: «Кого Бог ніколи не побачить? (такого як сам)» (№ 1, К. – «Київщина» – тобто тодішня Київська губернія) [26, с. 302]. Про апостолів та Євангеліє сказано так: «Чотири орли одне яйце знесли» (№ 2) [26, с. 302], тобто задіяні звичайні для українського мислення символи творіння світу. Цікава загадка, записана в Київській губернії: «А без чого світ не буде? (без землі)» (№ 15) [26, с. 302]. Це суміш язичницьких та християнських уявлень, які можна порівняти з норвезьким повір'ям: під час Страшного Суду буде землетрус, і залишаться стояти тільки скелі Норвегії. Варто згадати наведену І.Франком космогонічну загадку: «Тато високий, мама широка, син кучерявий, а невістка сліпа (Чубинський, 1), де «тато» значить небо, «мама» – землю, «син» – воду, а «невістка» – «ніч»» [30, с. 337].

Сама проаналізована гельська руна має витоки язичницького етикету, Христос пов'язаний з орфічністю: зайдана в тексті музика має сакральний зміст.

Інший сакральний символ, який заміняв язичникам Бога, – Сонце. Про нього ми вже згадували під час аналізу староанглійської загадки. Як і ж риси Сонця в українській міфології? В.Войтович наводить безліч синонімів до слова «Сонце»: це «Око Боже, Дід-Всевід, Сонце Праведне, Сонце Красне, Сонце Трисвітле; теоніми: Дажбог, Божич, Білобог, Ярило, Ладо, Купайло, Прітікало, Світовид» [6, с. 497]. Це всемогутній символ, який, згідно з міфами, поєднує в собі маскулітні та фемінітні ознаки. Яскравість Сонця пояснюється тим, що воно – «відблиск лиця Божого» [6, с. 497]; християнське Різдво ототожнюється з народженням Коляди – сонячного бога. Сонце – «цар денного неба» [6, с. 497], але чому воно світить – «ніхто й досі не знає, бо то є таїна з таїн Господа Бога» [6, с. 497]. Як далі повідомляє В.Войтович, «в українських піснях Сонце прямо називається богом» [6, с. 498], до нього зверталися під час оранки: «Поможи, боже, чоловіку,

/ Щоб так орав покіль віку» [6, с. 498]. Таким чином, в українській культурі Сонце – Бог, який навіть отожднюється з Христом, і в цьому зображення могутнього світила наближається до його інтерпретації в наведених староанглійському та гетьманському текстах.

М. Номис зафіксував такі загадки, присвячені сонцю: «Куди воно? додому; відкіль? з дому; чого? само не зна, от так!» (№ 16) [26, с. 302]. Ця загадка перегукується з наведеним В.Войтовичем поняттям божественної таємниці. І.Франко наводить схожу загадку: «Куди оно? – «Додому», – «Відкіль?» – «З дому», – «Чого?» – «Й само не знає» [30, с. 341]. М.Номис подає цикл язичницьких загадок, об'єднаних однією формальною структурою: «Стоїть дуб-стародуб, на тім дубі птиця-вертинця – ніхто її не дістане, ні царь, ні цариця» (в усіх загадках зберігаємо авторський правопис. – О.С.) [26, с. 302]; «Стоїть дерево серед села, а в кожній хатці по гілляці» (№ 18) (такий варіант у збірці Г.Ількевича (№ 33) [11, с. 199]); «По соломі ходє, та не шелестить» (№ 19); «Серед моря-моря стоїть червона комора» (№ 20); «За лісом, за пролісом червоне плаття» (№ 21); «За лісом, за перелісом золота діжа горить. – Яц. [Яцимірський. – О.С.]. – Ой за лісом, за пролісом золота (червона – Ласт. – прим. М.Номиса. – О.С.) діжа (гора (місяць). К.) сходить. З., [Бр., Кат.]. – За лісами, за горами золота діжа кисне. Г.)» (№ 22) [26, с. 302]. Останній варіант зафіксований у збірці Г.Ількевича за № 11 [11, с. 198]. Слід пояснити вживані М.Номисом скорочення: *Бр.* – Брацлавщина, *Г.* – Галичина (тодішня назва – Галиція), *Кат.* – Катеринославщина (тепер Дніпропетровська область), *Ласт.* – альманах Є.Гребінки «Ластівка». Цікава динамічністю та збереженою системою архетипів загадка № 52, записана на Кролевещині (теперішній Кролевецький район Сумської області): «Сидить півень на вербі, спустив китиці (крилля (доц). Кр.) до землі (доц і сонце?)» [26, с. 303]. М.Номис наводить ще один варіант замість китиці (крилля): **коси (сонце)** (К., Коз. – Козелещина, тобто сучасний Козелецький район Чернігівської області) [26, с. 303].

У польській загадці сонце – кінь: «єсть се немов обломок грецького виображення о сонцю, як о возі, тягненім небесними кіньми» [30, с. 337]; в оригіналі загадка звучить так: «*Slepy (?) koń, ale za wrotami patrzy*» («Сліпий кінь, але крізь ворота бачить») [30, с. 337]; редакторський переклад дієслова «patrzy» як «бачить» не зовсім повний; «patrzy» – «спостерігає, пильнує». – О.С.). І.Франко вважає коня образом Світовида, який іде на хмарі, і в зв'язку з цим учений цитує «руську загадку» Номиса про вітер: «Що біжить без повода?» [30, с. 339]. Сонце уявлялося також як панна, «котрої золотисті коси, сягаючи з неба аж до землі, становлять сонячне проміння» [30, с. 337]; польська загадка «люду добжинського» [30, с. 337] описує це так: «*Stoi panna na dworze, a jej warkocz w komorze*» [30, с. 337 – 338] – «Стоїть панна надворі, а коса її в коморі» [30, с. 338].

Цікаво, що місяць описується в українських загадках майже так само, як сонце: «Серед двора-двора, лежить червона сковорода» (Кохановський) (№ 23) [26, с. 302]. Таке архетипове ототожнення двох світил пояснюється тим, що до прийняття християнства місяць вважався аналогом сонця; давні слов'яни вірили, що колись він світив так само яскраво. Ці повір'я збереглися в пізніших найменуваннях місяця: «ведмеже (козацьке, циганське) сонце», «сонце мертвих». Ще одна загадка про місяць, подібна до «солярної», записана Г.Ількевичем: «Лесом иде, не тресне – водою иди, не плюсне» (збережений авторський правопис) (№ 10) [11, с. 198]. І.Франко теж помітив подібність загадок про сонце та місяць: «Иде лісом – не шелесне, иде водою – не плюсне» [30, с. 341]; «або вкінці: «Не маю хати, а прецінь виходжу» [30, с. 341].

У висновках І.Франко пише: «найбільше число комбінацій має місяць (10), дальше йдуть: сонце (7), звідди (6), вогонь (5), небо і дим (по 4), ніч, вітер, хмари, роса (по 3), земля, день, мла, грім, дощ, сніг, мороз (по 2), вкінці блискавка, град і відголос (по одній комбінації)» [30, с. 346].

Рослинний світ у староанглійських загадках зображений не так строкато, як в українських. Аналізована нами староанглійська збірка загадок подає тільки один текст, який стосується рослини – «Очерет», але така розгадка суперечлива, можливо, мається на увазі інша прибережна рослина, а деякі дослідники вважають, що в загадці зашифроване вироблення музичного інструменту [23, с. 275]. Очерет каже про себе: «На піску морському / я під скелями жив» [10, с. 55], він рідко бачив людей, його пестили морські хвилі, «і навряд чи тоді я думав, / що рано чи пізно / пора прийде, / в'язати словеса / я, безмовний, буду» [10, с. 55]. Описується процес заточення лезом очеретини з метою написання листа [10, с. 56]. Читання порівнюється з обрядом, священною розмовою: лезо так заточило очеретину, «щоб я наодинці з тобою / зумів би сміливо / лист здадеку / як належить прочитати, / щоб розмови наші / з людей жоден / опанувати не зумів би» [10, с. 56]. Очерет зашифрований і в тексті «Послання чоловіка»: «От про це, про древоподібну, / я повідаю нині / самна-сам. / Я змалку виріс, мене... [далі лакуна. – О.С.]» [17, с. 57]. О.Смирницька пов'язує другий вірш «Послання» з текстом загадки «Очерет». Вочевидь, тут ми маємо однакову нарративну схему.

М.Номис наводить багато загадок про очерет, які поєднують гумористичне та інфантильно-язичницьке річища: «Сидить дід над водою та й киває бородою» (№ 73) [26, с. 304]; «Одно каже – побіжім, друге каже – полежім, а третє каже – похитаймось (вода, земля або мох, очерет). Коз., Б. – Одно біжить, друге дріжить, третє Богу молиця (вітер, земля, дерево). Сос. [Сосниця Чернігівської області. – О.С.]» (№ 205) [26, с. 307]. Зовнішній вигляд очерету подається в загадках: «Бочка на бочці, а виходи зверху... З. – Бочка на бочку, бочка на бочку, а зверху лисичий хвіст. – У. [Уманщина, тобто Черкаська область. – О.С.]. – Бочка на бочці, а зверху вовчий хвіст. К. [Київська губернія. – О.С.]» (№ 206) [26, с. 307]; «Стоїть дід (або: цап) над водою, колива (або: кива) бородою. Полт. [Полтавщина. – О.С.]» (№ 207) [26, с. 307]. На словесній грі побудована загадка № 208: «Хто вище Бога? (очерет, а Бог, чи Буг, чи Біг – річка. Яц. – Що над водою найвище?» [26, с. 307]. Функція письма тут не згадується, оскільки маємо іншу епоху.

Загадка «Ячмінний цвіт» описує весь процес здобуття зерна: «скошений, кинутий, / кручений верчений, / битий, перевитий, / сіяний, віяний, / прославлений, приправлений, / здалеку направлений / на возі до двору. / Від нього на бенкеті / веселоці тим, хто живе...» [10, с. 52]. На жаль, переклад не може передати особи-

ВЗАЄМОДІЯ АРХЕТИПНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНСЬКИХ, ПОЛЬСЬКИХ, СТАРОАНГЛІЙСЬКИХ І КЕЛЬТСЬКИХ ЗАГАДКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ І.Я.ФРАНКА ТА ЕКСЕТЕРСЬКОЇ КНИГИ)

востей цієї загадки – внутрішнього римування та «нанизування» рим, які розривають текст і додають швидкості мовленню.

У збірці М.Номиса є загадка «Житній цвіт» (№ 137), записана в Київській губернії: «*З примудрої птиці печені не зпечеш, а з примудрого цвіту вінка не зплетеш (бджола, житній цвіт)*» [26, с. 305]. Ця афористичність, яка підсилюється запереченням, за стилем схожа на староанглійську.

На відміну від поданих нами символічних рядів, які стосуються сакральних знаків і рослинних символів, аналіз описаних у загадках предметів матеріальної культури бідний. Наприклад, в аналізованих нами збірках українських загадок нема описів зброї, тоді як в староанглійських текстах описані меч і щит. Але ми все одно розглянемо ці староанглійські загадки, оскільки вони являють собою відображення специфічного мислення та цікавий історичний контекст.

У загадці «Меч» (хоча є версія, що тут зашифрований сокіл) докладно змальовується багате оздоблення зброї за вірну службу [10, с. 47], а вождь свій меч «*то під запором тримає, / то знову випускає / мандрівника втомленого / метатися в полі, / битволюбця*» [10, с. 47 – 48]. Меч каже, що його рід урветься, а вождя неможливо покинути; у меча немає ні нащадків, ні нареченої, ні багатства, щастя у нього відняв хазяїн [10, с. 48]. Цікава кінцівка про нешлюбний меч: «*Не один раз, улестившись прикрасами, / дружину я обурюю, / зменяючи її бажання, / і картає мене жінка, / хлопає руками, / дорікає мені та злі / промови вигукує; / я ж докорів не слухаю*» [10, с. 49].

У цій загадці подані фактично всі функції меча, які необхідно розшифрувати. М.Семенова, автор першого присвяченого слов'янам науково-популярного етнографічного довідника «Мы – славяне!» (1998), скромно названого нею «спробою», зазначає про сакральний зв'язок між мечем і його власником, про те, що в багатьох мовах слово «меч» жіночого роду [19, с. 455], а «*мечі короля Карла Великого та його лицаря Роланда носили жіночі імена: Жуайоз («Радісна») та Дюрандаль [зменшувальне від імені Дюранда. – О.С.]. Були імена в мечів вікінгів: Хвітінг, Тюрінг, Атвейг та інші*» [19, с. 456]. Слов'яни теж давали імена зброї (козаки називали шаблю «панянюкою»), але ці імена не збереглися: або вони, як зазначає М.Семенова, були надто священними й тому рідко вимовлялися вголос, або були викоренені під час християнізації [19, с. 456].

Якщо звернутися до «Пісні про Роланда» (XII ст., описані події стосуються VIII ст.), то в усіх перекладах меч Дюрандаль згадується в чоловічому роді: «*Мій Дюрандаль завдасть страшних ударів!*» (строфа 83) [16, с. 50], ця фраза повторюється в строфі 84. Чомусь усі перекладачі, у тому числі й О.Чередниченко, чий переклад ми наводимо, передають усе, що стосується Дюрандаль, у чоловічому роді: «*мій вірний Дюрандаль*» тощо, орієнтуючись на головне слово – «меч», хоча, як ми вже зазначали, Дюрандаль – жіноче ім'я. Таким чином, завжди слід з'ясувати культурний контекст твору: мужня культура не обов'язково тотально маскулінна.

Загадка «Щит» описує цей обладунок як «*сироту безрідного*» [10, с. 54], понівеченого зброєю, «*не шукаю захисту / в немилостивій січі, / але в битві я буду / розбитий навіки / молота нащадком / змелений буду*» [10, с. 54]. «*Молота нащадок*» – меч [23, с. 275].

У цій загадці подається головна функція щита – захисна. Як відомо, на щитах зображали обереги, проте що саме креслили на своїх щитах «*слов'яни VIII – X ст., досконало невідомо*» [20, с. 553], а «*їхні сучасники вікінги наносили на щити різноманітні священні символи, зображення Богів і героїв, що нерідко складалося в жанрові сцени*» [20, с. 553]. Існував особливий жанр поезії – «**щитова драпа**» (драпа – схвальний вірш): «*одержавши в подарунок від вождя розписаний щит, людина у віршах повинна була описати все, що на ньому зображено*» [20, с. 553]. У слов'ян зафіксовані вислови «*тримати щит*» (проти когось), «*узяти на щит*» (завоювати) [20, с. 554].

Таким чином, різні контексти показують спорідненість архетипних систем. І.Франка, до чийх праць ми зверталися, можна назвати першим українським дослідником, який наблизився до ідей юнгіанства. Про теорію національних архетипів свідчать його слова: «*загадки анімістичні мусять мати характер більше міжнародний, загальнолюдський, більший процент їх мусить коли вже не однаковий щодо виражень і зворотів характеристичних, то бодай щодо засадничих виображень і символів*» [30, с. 347]. І.Франко висунув таке твердження як гіпотезу, оскільки не мав «*збірників загадок інших, неслов'янських народів*» [30, с. 347] і тому не міг застосувати «*фактичних доказів*» [30, с. 347]. Але в нашій статті ми порівняли українські та польські загадки саме з неслов'янськими, тобто староанглійськими і кельтськими, і тому можемо бачити одну архетипову основу світоглядів різних народів, які мають дуже далеку індоєвропейську спорідненість.

Джерела та література

1. Алексеев М.П. Литература средневековой Англии и Шотландии. – М.: Высшая школа, 1984. – 351 с., с ил.
2. Англосакси // Український радянський енциклопедичний довідник: В 3-х тт. – Т. 1. – К., 1966. – С. 74.
3. Блюм Ральф Х. Книга рун: Руководство по пользованию древним Оракулом. Руны викингов: Пер. с англ. / Р. Блюм. – М.: ООО Издательство «София», 2007. – 192 с.
4. Войтович В. Зозуля / Птахи // Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – С. 405, 406.
5. Войтович В. Лебідь // Там само. – С. 408.
6. Войтович В. Сонце // Там само. – С. 497, 498.
7. Жайворонок В. Лебідь // Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 329 – 330.

8. Жюльен Надя. Птица // // Жюльен Н. Словарь символов. – Nadia Julien. Dictionnaire des symboles. – Урал Л. Т. Д., 1999. – С. 324.
9. Загадка // Український радянський енциклопедичний довідник: В 3-х тт. – Т. 1. – К., 1966. – С. 734.
10. Загадки // Древнеанглийская поэзия. – М.: Наука, 1982. – С. 44, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56.
11. Загадки червоно-русские // Сахаров И. П. Русское народное чернокнижие. – Санкт-Петербург: Литера, 1997. – С. 197, 198, 199.
12. Куклев В., Гайдук Д. Лебедь // Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Сост. В. Андреева и др. – М.: Локид; Миф, 1999. – С. 272 – 273.
13. Кукушка // Энциклопедия суеверий. – М.: Локид, Миф, 1997.– С. 220, 221.
14. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. – К.: Знання-Прес, 2005. – 591 с.
15. Левкиевская Е. Мифы русского народа. – М.: Астрель: АСТ, 2006. – 477, [с.]: ил.
16. Пісня про Роланда. – К.: Либідь, 2003. – 190 с.; іл.
17. Послание мужа // Древнеанглийская поэзия. – М.: Наука, 1982. – С. 57, 58.
18. Рыжий Эттин / Пер. Н. Шерешевской / Шотландские сказки // Сказки англов, бриттов, скоттов / пер. с англ. Н.Шерешевской, М.Клягиной-Кондратьевой, М.Литвиновой. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – С. 443, 445.
19. Семёнова М. Справедливый меч / Оружие ближнего боя // Семёнова М. Мы – славяне! – Санкт-Петербург: Азбука, 1998. – С. 455, 456.
20. Семёнова М. «Щит червлёный» / Доспех // Там само. – С. 553, 554.
21. Смерть Дирмеда / Сказания о фейнах / Пер. М.Клягиной-Кондратьевой / Шотландские сказки // Сказки англов, бриттов, скоттов. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – С. 497.
22. Смирницкая О. А. Видсид / Примечания // Древнеанглийская поэзия. – М.: Наука, 1982. – С. 256.
23. Смирницкая О. А. Загадки // Там само. – С. 273, 274, 275.
24. Смирницкая О. А. Послание мужа // Там само. – С. 276 – 277.
25. Смирницкая О. А. Поэтическое искусство англосаксов // Там само. – С. 196, 199.
26. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В.Марковича та інших. Уклад М.Номис. – К.: Либідь, 2004. – 352 с.
27. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Передмова до т. 1 (Львів, 1905), т. 2 (Львів, 1908), т. 3 (Львів, 1910) // Франко І. Твори: У 50 тт. – Т. 38. – Літературно-критичні праці (1896 – 1911). – К.: Наукова думка, 1983. – С. 294 – 328.
28. Франко І. До М.П. Драгоманова // Там само. – Т. 49. – Листи (1886 – 1894). – К.: Наукова думка, 1986. – С. 288, 289.
29. Франко І. Кость Горбаль // Там само. – Т. 34. – Літературно-критичні праці (1902 – 1905). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 370.
30. Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних // Там само. – Т. 26. – Літературно-критичні праці (1876 – 1885). – К.: Наукова думка, 1980. – С. 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 346, 347.
31. Франко І. “Zapysy ruchu literackiego Rusinów”, “Ateneum”, 1885, czerwiec, lipiec i sierpień // Там само. – Т. 26. – С. 442.